

A tanulmány megjelenésének pontos paraméterei: Marosán Bence Péter: „A történelem iránya és értelme Edmund Husserl filozófiájában”, in *Kellék, filozófiai folyóirat*, 2024. Kérem, eszerint idézze!

A történelem iránya és értelme Edmund Husserl filozófiájában

Marosán Bence Péter¹

I. Bevezetés

Az egykor népszerűnek számító anekdota szerint, amikor 1922 júniusában Heidegger elkísérte a Londonba készülődő, ott előadást tartó Husserlt a pályaudvarra, Husserl útközben elmesélte Heideggernek, miről szándékozik beszélni Angliában. Heidegger egy ponton rákérdezett: „Jó, jó, titkos tanácsos úr, de hol marad a történelem?”, amire Husserl, Heidegger visszaemlékezései szerint ezt felelte: „Oh, azt egészen elfelejtettem”.² A hagyatékban ránk maradt kéziratok és előadásszövegek tanúsága alapján ezt az anekdotát – mely azt sugallja, hogy legalábbis a húszas években Husserlnél még egészen marginálisnak számított a történelem problémája – nem árt megfelelő körültekintéssel és óvatossággal kezelni. A fennmaradt dokumentumok szerint a történelem problémája – mindenekelőtt a történeti interszubsztitívitás és a teleológia címszavai alatt³ – Husserlnél már az 1900-as évek második felében meghatározó problémának számított, a nevezetes, Heideggertől származó, és Gadamer által ránk hagyományozott anekdota idején pedig már jelentősebb figyelmet élvezett, mint azt az 1916 és '20 között, a *Bevezetés a filozófiába*,⁴ valamint az 1923/24 téli szemeszterben tartott, *Első filozófia* című egyetemi kurzusok szövegei is mutatják.⁵

Husserl, sok elágazással bár,⁶ de viszonylag lineáris utat járt be attól a ponttól fogva, hogy matematikusnak indult, miután, Carl Weierstrass javaslatára, figyelme a matematika filozófia

¹ A szerző a Budapesti Gazdasági Egyetem tanára.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00143/23/2 számú projektjének, valamint az NKFIH 138745. számú pályázatának támogatásával készült.

² Vö. Fehér M. István: *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Göncöl kiadó, Budapest, 1992, 86sk. Lábjegyzetben.

³ Ld. mindenekelőtt: Edmund Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil. 1905-1920*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1973. Uő.: *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908 – 1937)*. Springer, New York, 2014.

⁴ Husserl: *Einleitung in die Phänomenologie. Vorlesung 1912*. Springer, New York, 2023.

⁵ Husserl: *Erste Philosophie (1923/4). Zweiter Teil: Theorie der phänomenologischen Reduktion*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1959.

⁶ A „sok elágazást” itt hangsúlyoznám, mivel a későbbi problémák – etika, Isten, interszubsztitívitás, történelem, időtudat, testiség stb. – előképét, illetve kifejezett előzetes vizsgálatait már meglehetősen korán, filozófiai karrierje kezdeteinél, az 1890-es években is megtaláljuk. Ezek a kérdések azonban szisztematikus, filozófiailag magasabb

megalapozása felé fordult, ahonnan logikai, majd tágabb ismeretelméleti kérdések felé jutott tovább (ezen erőfeszítések gyümölcsét jelentette a neki igazi hírnevet és ismertséget ajándékozó *Logikai vizsgálódások* c. 1900/01-ben két kötetben megjelent mű),⁷ ahonnan végül, mindenekelőtt az 1906 körül végrehajtott transzcendentális fordulat eredményeképpen oly módon tágította ki filozófiai elemzéseinek horizontját, hogy az minden kérdést felöleljen. Az ész problémája, és speciálisan a racionalitásba, a világ végső soron racionális voltába vetett hit, ahogy filozófiai vizsgálódásainak horizontja szélesedett, viszonylag hamar gondolkodásának lényeges motívuma lett. Husserlt számos tekintetben a Felvilágosodás egyik kései letéteményesének és képviselőjének tekinthetjük, és mindenekelőtt abban a vonatkozásában, hogy élete végéig szilárdan hitt a világ racionális voltában, és abban is, hogy az emberi életnek és történelemnek van bizonyos mélyebb értelme.⁸

Husserlnél meglehetősen korán – legkésőbb 1906-ot követően – szilárd elképzeléssé vált, hogy a történelemnek kell, hogy legyen valamiféle iránya, és kell, hogy az emberi élet, valamint a történelmi eseményekhez kapcsolódjon valamiféle nem teljesen önkényes értelme. Arról a gondolatról van szó, hogy az ember egyéni élettörténete és maga a világtörténelem is – mint a természet és a társadalom története – több események kusza és maradéktalanul véletlenszerű egyvelegénél, hogy tehát a látszólagos káosz mögött van egy többé-kevésbé világos és ésszerű rend. Husserl filozófiája, különösen a kései, kifejezetten történelemfilozófiai elméletek, melyeket a filozófus az 1936-os, *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia* c. utolsó nagy opuszban összegezett, egy erre irányuló nagyívű bizonyítási kísérletnek is tekinthető.⁹

Ebben a bizonyítási kísérletben a *teleológia* már említett, az 1912-es második, *Eszmék egy tiszta fenomenológiához és fenomenológiai filozófiához* c. főműben is fontos helyet betöltő fogalma játszott lényegi szerepet.¹⁰ A teleológia Husserlnél a fenomének, még pontosabban az

szintű elemzésben később részesültek igazán, mindenekelőtt 1906 után, tehát az 1900-as évek (első évtizedének) második felétől kezdve.

⁷ Husserl: *Logische Untersuchungen. Erster Teil. Prolegomena zur reinen Logik. Text der 1. und der 2. Auflage.* Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1975. Uő.: *Logische Untersuchungen. Zweiter Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. In zwei Bänden.* Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1984.

⁸ Ami az emberi élet és történelem mélyebb értelmét illeti, ebben a Felvilágosodás gondolkodóinak egy része hitt, mindenekelőtt a Husserl szempontjából igazán fontosnak számító klasszikus német idealizmus (és Kant), illetve a német felvilágosodás gondolkodói.

⁹ Husserl: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie.* Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1976. Magyarul: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia. Első kötet.* Atlantisz, Budapest, 1998. Fordították: Berényi Gábor és Mezei Balázs.

¹⁰ Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie 1. Halbband: Text der 1.-3. Auflage - Nachdruck.* The Hague, Netherlands, 1976. Ld. különösen: 125.o.

eseményszerű megjelenések lényegstruktúrájának arra a jellegzetességére utalt, hogy Husserl szerint a fenomenális folyamatok mindig valamilyen célra irányulnak. Egy kommunikatív aktus arra irányul, hogy a másik személlyel megértessük magunkat, egy megismerési procedúra arra, hogy a dolgok ilyen vagy olyan tulajdonságait feltárja. Ezek a folyamatok nem mindig érik el céljukat, sőt, talán sokszor nem. Beszélgetéseinket időről-időre félreértések és meg nem értések tarkítják. A világ vagy a dolgok ilyen vagy amolyan jellemzőinek feltárására irányuló kísérletek sokszor generációk munkáját veszik igénybe, mire egy-egy ilyen célkitűzés sikerrel jár, rengeteg visszaeséssel és tévúttal megterhelve. Husserl azonban úgy gondolja, hogy minden ilyenféle folyamatnak, egyáltalán minden fenomenális eseménynek a szerkezetébe bele van kódolva a célra irányultság, az, hogy előbb-utóbb ezek a folyamatok célt érnek, beteljesítik azt az inherens *téloszt*, amit a fenomenológiai tekintet apriori lényegszerkezetükben evidensen meg tud ragadni.¹¹

Husserl, mint hamarosan részletesen is fogjuk látni, a történelmet – a kozmikus, éppúgy, mint az emberi történelmet – egymásra épülő és egymásba szövődő teleologikus struktúrák rendszereként fogta fel.¹² Ebben a keretben az értelmes emberi élet kérdése az *autenticitás* vagy *tulajdonképpeniség* kérdéseként vetődött föl számára.¹³ Az ember esetében ez az öntudatos, eszes, önálló, racionális döntésekre alapozott, morális felelősségben töltött, valamint a minőségi kultúra létrehozására és élvezetére képes életet jelentette – mind egyéni, mind kollektív szinten. Ahogy egy helyen fogalmaz, „az apodikticitásban való életet”.¹⁴ Husserl persze nem naiv, nem gondolja, hogy az ember mindig képes lenne a legmagasabb szintű racionalitásban és bizonyosságban élni, de úgy gondolja, mind egyéni, mind kollektív szinten legalábbis ez az eszme kellene, hogy irányt szabjon a létezésnek. Ez történelemfilozófiájának egyik legfontosabb megfontolása.

¹¹ Ehhez: Marosán Bence Péter: Szabadság és megismerés Edmund Husserl ismeretelméletében és történelemfilozófiájában. In *Korunk* folyóirat 2017 (XXVIII/10): 76-85.

¹² Husserl történelemfilozófiáját illetően magyarul, a teljesség igénye nélkül, ld. pl.: Vajda Mihály: *Posztmodern Heidegger*. T-Twins, Lukács Archívum, Századvég, Budapest, 1993. Toronyai Gábor: *Tudományos életfilozófia. Tanulmány Edmund Husserl kései gondolkodásáról*. Osiris, Budapest, 2002. Schwendtner Tibor: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. L'Harmattan, Budapest, 2008. Uő.: *Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél*. L'Harmattan, Budapest, 2011. Varga Péter András: Husserl 'utolsó könyve.' Filozófiatörténet és véglegesség-igény Husserl késői filozófiájában *Elpis*, 2012, 10. évf., 1. sz., 57–76.

¹³ Ehhez: Marosán: A filozófusok és a népvézerek állama. Heidegger és Husserl tulajdonképpeniségről és nem-tulajdonképpeniségről a politikában. In: Gedő Éva és Schwendtner Tibor (szerk.): *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok*. L'Harmattan, Budapest, 2016. 113-124. Uő.: Autenticitás és narratív identitás. Az autentikus emberi lét lehetőségéről Heidegger, Tengelyi és Fehér M. István nyomán. In Daróczi Enikő és Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 18. Az identitás*. Pro Philosophia Szegedi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, Szeged, 2020. 387-396.

¹⁴ Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Id. kiad. 330. (A fordítást módosítottam – M.B.P.).

A tanulmány három nagyobb további részre tagolódik: II. A teleológia fogalma általában Husserlnél. A kozmikus teleológia ideája. III. A teleológia szintjei Husserlnél és a teleológia mint feladat. IV. Autentikus együttlét mint az emberi történelem végső értelme.

II. A teleológia fogalma általában Husserlnél. A kozmikus teleológia ideája

A történetiség problémáját Husserl explicit és szisztematikus módon 1906 után,¹⁵ az akkortájt végrehajtott transzcendentális fordulatát követően kezdte el tárgyalni a fenomenológiai filozófia horizontján. A transzcendentális fordulat lehetővé tette számára, hogy korábban szinte elképzelhetetlen módon tágítsa ki a fenomenológia elemzési körét, és legitim módon emelhesse be a fenomenológia tárgyalási körébe olyan jelenségeket és problémákat, amelyek korábban nem, vagy csak nagyon nehezen tűntek megközelíthetőnek a fenomenológiai szemléletmód számára – így, többek között, az interszubsztivitás, a történetiség, a testiség, a politika, az esztétikum és a metafizika problémái. A történetiség problémájának két legfontosabb és legáltalánosabb konceptuális vonatkozási pontját nála a *teleológia* és az *interszubsztivitás* fogalmi jelentették.

Az a gondolat, hogy az embernek, és általában a tudatnak lényegi sajátossága, hogy más szubsztitumokkal, tudatokkal áll kapcsolatban, már a viszonylag fiatal Husserlnél megtalálható.¹⁶ Bizonyos szöveghelyek alapján, különösen kései korszakában azonban, úgy tűnik, Husserl időnként odáig ment, hogy egy individuális tudat, illetve szubsztitum, a maga konkrétágában, csak egy társas, interszubsztitív háttér alapján lehetséges.¹⁷ Már a *Logikai vizsgálódásokban*, ebben a bizonyos tekintetben korai műben megtaláljuk azt a gondolatot, hogy a tudomány fejlődése szempontjából mennyire fontos a különböző kutatógenerációk együttműködése.¹⁸ 1906 után a szocialitás, az interszubsztitív kérdés úgy jelent meg, hogy milyen módon konstitúálódik¹⁹ a tapasztaló, egyes szám első személyű szubsztitumot körülvevő társas horizont, a „másik”, illetve a „többiek”, a „társadalom”, mint sajátos jelenségek. Ehhez

¹⁵ Első ízben, jól dokumentálható módon, az 1906/07 őszi szemeszterben tartott egyetemi előadása során. Husserl: *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1985.

¹⁶ Tehát pl. már 1905-ben is. Ld.: Husserl: *Husserl: Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil. 1905–1920*, id. kiadás, 1-3.o.

¹⁷ Ehhez: Dan Zahavi: *Husserl und die transzendente Intersubjektivität*. Kluwer, Dordrecht, 1996.

¹⁸ Husserl: *Logische Untersuchungen. Zweiter Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, 16-17.

¹⁹ A „konstitúció” gondolata Husserlnél szintén 1906 után kezdett előtérbe kerülni. Azt jelenti: a dolgok, fenomének apriori (tehát szigorú, kivételt meg nem engedő általánosságú) törvények szerint való feltárulása, megmutatkozása a tapasztaló szubsztitum számára. Ehhez: Robert Sokolowski: *The Formation of Husserl's Concept of Constitution*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1970. Uő.: *Introduction to Phenomenology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Husserl mindenekelőtt a „monász” Leibniztől, illetve – ebben az összefüggésben – Brentanótól is örökölt fogalmát használja fel. A „monász” megnevezéssel utal egy bizonyos szubjektum tudatszférájának a teljességére.²⁰ Az interszubsztivitás úgy jelenik meg nála, mint univerzálisan nyitott monásközösség. Ezt a problémakört először szisztematikusan az 1910/11 *A fenomenológia alapproblémái* c., a téli szemeszterben tartott egyetemi előadás szövegében,²¹ majd 1912-ben az *Eszmék* második kötetében dolgozza ki.²²

Husserl interszubsztivitás-felfogásában az 1920-as évek alapvető fordulatot hoz, szerves összefüggésben az úgynevezett „genetikus fenomenológia” koncepciójának megjelenésével, mely a keletkezés apriori törvényeire összpontosít, illetve ezen törvényeket hivatott feltárni.²³ Nevezetesen: korábban (az úgynevezett „statikus fenomenológia” időszakában vagy ezen megközelítés nézőpontjából) az interszubsztivitás, illetőleg ezzel összhangban a monásközösség úgy jelent meg, mint tárgyi adottság, mint a tapasztaló egót körülvevő tárgyi horizont, illetve a tárgyak univerzális horizontjának egy bizonyos aspektusa vagy rétege. Az 1920-as évek genetikus fenomenológiai megközelítése viszont látni engedte az egóban rejtőző lényegi szociális aspektust is, azt tehát, hogy magát a transzcendentális egót kell lényegileg társas, interszubsztív lényként felfognunk. Ennek az időszaknak a szisztematikusan kidolgozott vívmánya a transzcendentális interszubsztivitás gondolata, az tehát, hogy az egyes transzcendentális ego soha nem szolipszisztikus, hanem más transzcendentális egók univerzális közösségébe ágyazódik bele, és az empirikus szociabilitással és társas léttel párhuzamosan kell beszélünk egy transzcendentális interszubsztivitásról, mint a transzcendentális, az empirikus szférát megelőző és meghaladó szféra lényegi jellemzőjéről.²⁴ A társas emberi létezés, mely az ember lényegi létjellemezőjének számít, folyamatos formálódásban és kibontakozásban van, és ennek a formálódásnak és kibontakozásnak mindig van egy transzcendentális aspektusa is. Az

²⁰ Ehhez: Mezei Balázs: *World and Life-world. Aspects of the Philosophy of Edmund Husserl*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1995. Továbbá: Marosán Bence Péter: *Kontextus és fenomén. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl munkásságában*. L'Harmattan, Budapest, 2017. Uő.: *Kontextus és fenomén II. Az igazság problémája az időtudat és a keletkezés husserli filozófiájában*. L'Harmattan, Budapest, 2020.

²¹ Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil. 1905-1920*, 111-194.

²² Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1952.

²³ Ehhez: Marosán: *Kontextus és fenomén II. Az igazság problémája az időtudat és a keletkezés husserli filozófiájában*. Továbbá: Ullmann Tamás: *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. L'Harmattan, Budapest, 2010. Zuh Deodáth: *Edmund Husserl ismeretfilozófiája*. L'Harmattan, Budapest, 2015.

²⁴ Ehhez: Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*, uő.: *Kartézianus elmékedések*. Atlantisz, Budapest, 2000. Fordította: Mezei Balázs. Uő.: *Formale and transzcendentale Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1974. Ld. továbbá: Anthony Steinbock: *Home and Beyond. Generative Phenomenology After Husserl*. Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1995.

empirikus történelem mellett lényegi módon beszélhetünk és beszélünk is kell egy *transzcendentális történelemről*.

Ezen a ponton vonhatjuk be az elemzésbe a *teleológia* eszméjét. Husserl szerint beszélhetünk a teleológia *empirikus* értelméről is, amelyhez a természeti folyamatokat, a nem fenomenológiailag tekintett jelenségeket elemezve indukció útján juthatunk el.²⁵ Van azonban a teleológiának egy lényegi, transzcendentális és fenomenológiailag megtisztított értelme is, amelyet a dolgok, a folyamatok szerkezeti, Husserl megfogalmazásával *eidetikus* (tehát a dolgok tiszta, lényegi „formáját”, „eidoszát” elkülönítő, kiemelő) vizsgálata révén nyerhetünk el. Ez azon alapul, hogy bizonyos fenomének fogalmi, szerkezeti szinten implikálják, vonják maguk után, hogy bizonyos célra irányulnak. *Megismerési erőfeszítéseink* arra irányulnak, hogy a dolgok ilyen vagy olyan jellemzőit valóban, azok „magánvalósága” vagy „igaz léte” szerint megismerjük. *A kommunikációs aktusoknak* az a céljuk – amennyiben valóban közölni akarunk velük valamit, nem pedig manipulálni akarjuk a másikat, félrevezetni őt (ami a kommunikáció nem genuin, nem tulajdonképpeni módjának tekinthető) –, hogy megértessük magunkat a másikkal, hogy bizonyos információt megosszunk a másik személlyel. *Az eszmék célja* az, hogy célra irányítsák egyéni vagy közösségi cselekvéseinket, és legalább részlegesen megvalósuljanak a világban, a világbeli cselekvés révén. A sort tetszőlegesen folytathatjuk.

Nyilván félresiklások előfordulnak. Amikor egyéneknek egymással összeütköző céljai vannak (pl. sportolók, akik egy versenyen az első helyezettért versengenek egymással, amikor két vagy több személy egy romantikus helyzetben ugyanannak az egy, harmadik személynek a kegyéért verseng [feltételezve, hogy ez a helyzet kizárja a dilemma poligám vagy poliamorikus feloldását], vagy két vagy több személy versenyez egymással egyazon meghirdetett állásért stb.), akkor nyilván kell, hogy legyen olyan, akinek törekvései kudarcot vallanak, és egy másik, aki győz (vagy adott esetben mindenki kudarcot vall, de ez itt közömbös). A történelemnek vannak vargabetűi, vannak problémák, amelyek a megismerés történetében nagyon sokáig nem találják meg megoldásukat, van, hogy a történelemben a „jó” elbukik, sőt, a történelemben túl sokszor is lehetünk szemtanúi annak, hogy sötétebb erők nyernek vagy vannak fölényben. Husserl számára azonban a jelenségekben jelentkező lényegi irány, a tendenciák apodiktikus, félreérthetetlen megjelenése az, ami igazán érdekes. Ezek alapján ragadhatunk meg, illetőleg dolgozhatunk ki egy nem empirikus, hanem a dolgok lényegi, eidetikus szerkezetében lehorgonyzott és transzcendentális teleológiát.

²⁵ Husserl *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie 1. Halbband: Text der 1.-3. Auflage - Nachdruck*, 125.

Az, hogy egy bizonyos – nagyobb folyamatokat átfogó – irány mikor teljesül be, ennek a transzcendentális teleológiának a szempontjából közömbös. A faktikus beteljesülés egy empirikus, és ennél fogva kontingens, esetleges kérdés. De az irány, maga, kétségtelen, Husserl szerint ez apodiktikus – tehát a tévedés lehetőségét kizáró – bizonyossággal adott. Husserl szerint tulajdonképpen már a természeti folyamatokban – a kozmikus történelemben, illetve az evolúcióban – is megfigyelhető egy ilyen irányultság. Ez a természet eidoszában immanensen adva lévő télosz, cél, az élet, majd a tudat létrejöttére vonatkozik; és a tudat megjelenésével a tudat egyre komplexebb formáinak a kibontakoztatására. Husserlnél az evolúció fenomenójében feltárható az a tendencia, hogy egyre komplexebb szubjektumok jöjjenek létre, akik egyre komplexebb és szofisztikáltabb módon kapcsolódnak egymáshoz és a világhoz.

Ezt a gondolatot Husserl már egy 1908/09 táján kidolgozott hosszabb kéziratban, a B II 2-es címkével archivált mappában részletesen előadta, egy olyan, spekulatívabb metafizikai koncepcióba beleágyazva, mely szerint jelen életünk a lélekvándorlás végtelen folyamatába illeszkedik, a halál után a lelkek a funkcionális (működésbeli) komplexitás magasabb fokán ébrednek fel újra, és ennek az egész teleológiának a motorját a végtelen tökéletesség eszménye, maga Isten képezi.²⁶ *Isten az*, Husserl szerint, aki az egész kozmikus teleológiát működésben tartja, mint annak motorja, és elősegíti azt, hogy előbb vagy utóbb, de a dolgok, a folyamatok immanens és tiszta eidoszában benne rejlő teleologikus tendencia, az általuk implikált tiszta cél előbb vagy utóbb beteljesedjék.²⁷ Az ember szintjén a teleológia érvényesülése annál is komplexebb, mivel az ember lényegi jellemzője, Husserl szerint, az öntudat és a szabadság, ami azt is jelenti, hogy jelentős eszközök is adtak számára, hogy az emberi történelem immanens téloszát hátráltassa, kisiklassa, vagy akár teljesen meg is hiúsítsa.²⁸ A következőkben a történelem, illetve a teleológia emberi szintjeire fogunk fókuszálni.

²⁶ Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil. 1905-1920*, 5-9, uő.: *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908 – 1937)*, 137-168. Ehhez még ld. uő.: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Dritter Teil. 1929-1935*, 378-386. (1931. november 5-i keltezésű kézirat).

²⁷ Ehhez ld. még: Mezei Balázs: *Zárójelbe tett Isten. Edmund Husserl és egy fenomenológiai prototeológia vázlatja*. Osiris, Budapest, 1996. Lee Chun Lo: *Die Gottesauffassung in Husserls Phänomenologie*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2008.

²⁸ Az emberi szabadság egyik következménye, hogy saját létét képes újra és újra *válságba* sodorni. Ennek eredménye, hogy a teleológia megvalósulása nem csupán megakadhat, vagy félrecsúszhat, de a teleológiát hordozó szubjektum – az emberiség vagy valamely csoport – akár el is tűnhet, ezáltal felszámolva az elvi lehetőségét is annak, hogy a teleológia egyszer beteljesülhessen. Husserl így ír erről az 1935 májusában Bécsben megtartott, „Az európai emberiség válsága és a filozófia” című előadásában: „Az európai lét krízisének csak két kivezető útja van: Európa vagy elpusztul, mert elidegenedik életének racionális értelmétől, és szellemellenességbe, barbárságba hanyatlik, vagy újjászületik a filozófia szelleméből, az ész a naturalizmust végképp leküzdő heroizmusa által. Európa legnagyobb veszélye a fáradtság. Küzdjünk e minden veszélyek legveszedelmesebbike ellen, mint „jó európaiak”, azzal a vitézséggel, amely a végtelen harctól sem riad vissza, akkor a Nyugat emberi küldetésében való hitetlenség pusztító tüzéből, a kételkedés izzó lángjából, a roppant fáradtság hamujából az élet új bensőségének és átszellemítésének főnixje támad fel mint hatalmas és távoli emberi jövőndő záloga: Mert csupán

III. A teleológia szintjei Husserlnél és a teleológia mint feladat.

A kozmikus történelem, amely az élet, majd a tudat megszületéséhez vezet, tehát a teleológia első szintje. Husserl azonban további szintekről is beszél, mindenekelőtt az emberi történelemmel összefüggésben. Szisztematikusan Husserl a *Válság* híres, 26. mellékletében ismerteti a történelmi teleológia egyes, legfőbb szintjeit.²⁹ Egész pontosan három ilyen fő szint van. Az első az organikus és ösztönös történelem foka. Ebben a népek ösztönösen kialakítanak maguknak és maguk körül egy kulturális környezetet, de a történelemnek ezt a fokát még kevésbé az öntudatos racionalitás, mint inkább a ráció irányába történő, de alapvetően vak, ösztönös és tapogatózó tendenciák jellemzik. A második a racionalitás és a szigorú elvek szerint történő teoretikus megismerés korszaka, amely az ókori görögséggel jön el, legalábbis Husserl értelmezésében. Végül a harmadik korszakot magának a fenomenológiának a megszületése jelentené, amelyről Husserl úgy gondolja, hogy általa – a fenomenológia által – került a teoretikus megismerés és a tudományosság, végső soron az egész emberi lét biztos vágányra; vele – a fenomenológiával – indul el igazán az emberi történelem genuin és autentikus teleológiája, amely az emberiség számára a racionalitás és a kultúra soha nem látott magasságainak és távlatainak a kiteljesítését hozza el.

Husserl szerint már az első korszakban is nagyon határozott tendencia érvényesül az egyes népekben, mely a teoretikus megismerés és a genuin, autentikus, mert racionális alapokon nyugvó emberi létezés kialakítása felé irányul. Az emberben ugyanis, véli Husserl, benne munkál az észösztön, a racionális magatartásra és ismeretszerzésre vonatkozó ösztönös törekvés.³⁰ Ez úgy is megnyilvánul, mint ösztönös, öncélú *kíváncsiság*, amelyet nem az önfenntartás, a túlélésre való törekvés hajlama irányít, hanem a vágy, hogy közelebbi ismeretségbe kerüljünk azzal, ami körülvesz bennünket.³¹ Heideggerrel szemben³² Husserl a kíváncsiságban nem egy hanyatló, nem-tulajdonképpeni tendenciát lát, hanem a megismerés

a szellem halhatatlan.” Husserl: *Válogatott tanulmányai*. Gondolat, Budapest, 1972, 366-367. Fordította: Baránszky Jób László.

²⁹ Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia. Második kötet*. Atlantisz, Budapest, 1998, 239-241. Fordították: Egyedi András és Ullmann Tamás.

³⁰ Husserl, *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908 – 1937)*, 225, 243-244. Ld. továbbá: Marosán: *Kontextus és fenomén. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl munkásságában*, 380; uő.: *Kontextus és fenomén II. Az igazság problémája az időtudat és a keletkezés husserli filozófiájában*. Továbbá: Nam-In Lee: *Edmund Husserls Phänomenologie der Instinkte*. Kluwer, Dordrecht, 1993.

³¹ Ld. Husserl: *Zur phänomenologischen Reduktion. Texte aus dem Nachlass (1926-1935)*. Kluwer, Dordrecht, 2002, 260. Ehhez még: Dermot Moran: *Introduction to Phenomenology*. Routledge, London & New York, 2002, 182-183.

³² Heideggernél: *Lét és idő*. Osiris, Budapest, 2007. Fordították: Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Vajda Mihály.

első, ösztönös kezdeteit. Az emberben, a közvetlen környezetében előforduló dolgokkal, fejleményekkel való közelebbi megismerkedés ösztönös vágyán túl, egy magasabb szinten az a kívánság, átfogóbb kíváncsiság is jelentkezik, hogy *az őt körülvevő világot, mint egészet ragadja meg és magyarázza meg.*

Ennek a tendenciának, ennek a közösségileg is meghatározott és kifejezett ösztönös törekvésnek az első szisztematikus megfogalmazása a *mítosz*, illetve a *mitológia*. A mítoszban és a mítosz által az archaikus ember, Husserl szerint, narratív formában szeretne választ adni a világ bizonyos alapvető jelenségeire, illetőleg magának a világnak az eredetére, a világ alapvető rendjének és szerkezetének a kialakulására, és nem utolsó sorban önnön helyére a világban, mint *kozmoszban* (azaz, mint egy jól megformált rendben). A mítosz Husserl véleménye szerint nem más, mint az ember episztémikus ösztönének még egyelőre naiv, kezdetleges kifejeződési formája.³³ A következő, Husserl nézete szerint reflektáltabb, letisztultabb, összeszedettebb, rendezettebb szint a *vallásé*. Míg a mítosz a legtöbbször szájhagyomány útján terjed, és racionalitási fokában jelentősen elmarad a vallás mögött, addig a vallás legtöbbször már összekapcsolódik az írásbeliséggel, bizonyos intézményi formákkal (egyházi szerveződés), papsággal, mint egyfajta, jól szervezett értelmiséggel, amely a szent szövegeket kanonizálja, vagyis dönt azok érvényességéről (szent szövegeként való elismerésükről) vagy érvénytelenségükről, és amely gondosan kialakítja a szent szövegek értelmezésének, illetve – jogi, törvényi, normatív részeit tekintve – gyakorlati alkalmazásuk specifikus, szintén elfogadottnak tekintett módjait.³⁴ A vallás már egy előrehaladottabb civilizációs fejlődési fokot jelöl, a racionalitás egy magasabb fokát.

A következő szint, ami Husserl szerint az emberi racionalitás, és vele együtt az emberlétet jellemző igazi teleológia elindulását jelzi, a tiszta teoretikus gondolat és megközelítésmód megszületése az ókori görögségben.³⁵ Ebben a folyamatban Husserl alapvető szerepet tulajdonít a „rácsodálkozás” („*thaumadzein*”) motívumának, amikor az emberek szisztematikusán és öncélú módon akarták megérteni a dolgok igaz és magánvaló létét.³⁶ Husserl úgy gondolja, ebből nőtt ki a görög tiszta teoretikus tudományosság koncepciója, amely a tudomány egy eminens, kiváltképpeni formáját is megadja egyszersmind. Ebben az értelmezési keretben a

³³ Ehhez: Husserl: *Válogatott tanulmányai*, 343-345, 350-352. Továbbá: Ernst Cassirer: *Philosophie der symbolischen Formen. Teil 2. Das mythische Denken*, Bruno Cassirer, Berlin, 1925. Marosán: *The Mythical Mind and its World – Husserl and Cassirer on Mythical Consciousness*. In: Thiemo Breyer, Marco Cavallaro, és Elio Antonucci (szerk.): *Husserl and Cassirer. Perspectives on the Philosophy of Culture*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Series: Works in Phenomenology and Anthropology. Darmstadt, 2022, 153-174.

³⁴ Husserl: *Válogatott tanulmányai*, 323-367. („Az európai emberiség válsága és a filozófia”).

³⁵ Husserl: *Válogatott tanulmányai*, 323-367. („Az európai emberiség válsága és a filozófia”).

³⁶ Husserl: *Válogatott tanulmányai*, 345-346.

görög hagyományra oly mélyen jellemző etikai vonal szintén nagyon fontos Husserl számára. *A tiszta racionalitást érvényre juttatni* a megismerésben és az etikai, normatív cselekvésben is (mint önmagunkért és ember-, illetve lénytársainkért viselt felelősség), ez Husserl szerint az emberi létezés *tulajdonképpeni módjának* első,³⁷ valóban kiforrottnak mondható megjelenési módja és igazi betörése a történelembe.

A tiszta teoretikus gondolatnak, a racionalitásnak és racionális attitűdnek az ókori görögségben kialakított formájának a megszületésére Husserl úgy is hivatkozik, mint *ősalapítás* (*Urstiftung*). Husserl szerint ennek az attitűdnek az antikvitásban végbemenő kimunkálása és képvisellete egyfelől, amint említettük, a racionalitás kiváltképpeni alakzatát eredményezte, másfelől, ezzel szoros összefüggésben, az emberiség történetét is elindította a számára rendeltetett, tulajdonképpeni úton. A racionalitásnak, a racionális gondolatnak ez az ókori tudományosságban történő lefektetése Husserl szerint egy tulajdonképpeni teleológia elindulását is jelentette. Ez a teleológia a középkorban – amely az egyház nyomása és tekintélye alatt, itt Európában, „az akarat imperialisztikus egységét”³⁸ valósította meg, tehát egy nem tisztán racionális alapokon nyugvó tudomány- és társadalomszervezést – azután elakadt, illetve félresiklott.

Ez tette szükségessé, hogy a görögöknél egyszer már lefektetett és gondosan kimunkált racionális és teoretikus attitűd, valamint az általa kijelölt teleológia, a maga tisztaságában újra meg legyen fogalmazva, újra le legyen fektetve. Pontosan ez megy végbe Galileivel és Descartes-tal a modernitás kezdeteikor.³⁹ Husserl erre az új eseményre úgy hivatkozik, mint *utólagos alapításra* (*Nachstiftung*), illetve újraalapításra (*Neustiftung*). A tiszta racionális gondolat újkori története Husserl nézete alapján ott siklott félre, hogy az újkorban feledésbe merült, hogy a tudományos teljesítmények mindenkor egy őket létrehozó szubjektív forrásból fakadnak, mely forrás (a konstituáló szubjektivitás) nem része a természetnek, valamint, hogy az objektívnak vélt evidenciák és igazságok egy szubjektív evidenciákból álló alapzaton nyugszanak, nevezetesen az *életvilágon*, mint minden megismerés és praxis eredeti szubjektív horizontján. Husserl úgy gondolja, hogy a teljesítő szubjektivitás mint alapvetően nem naturális ősforrás, valamint az életvilág mint eredeti, szubjektív és gyakorlati kontextus elfedetté válása, illetve feledésbe merülése a 18. században szükségszerű módon vezetett el egy egysíkú,

³⁷ A tulajdonképpeniség husserli koncepciójáról részletesebben lásd majd tanulmányunk következő szakaszában: IV. Autentikus együttlét mint az emberi történelem végső értelme.

³⁸ Husserl: *Aufsätze und Vorträge. 1922-1937*. Kluwer, Dordrecht, 1988, 53.

³⁹ Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia. Első kötet*.

leegyszerűsítő, redukáló racionalitáshoz, valamint ezzel szoros összefüggésben naturalizmushoz, ami mindent természeti létezőként és folyamatként ragad meg.

Husserl a racionalitás modernkori projektjének pozitívizmusként és naturalizmusként való félresiklásából eredezteti a 20. századi emberiség legkülönbözőbb válságjelenségeit, amelyek szerinte végső soron magának az emberiségnek a fizikai megsemmisülésével fenyegetnek. A racionalitás modernkori teleológiájának félresiklásából vezeti le a barbarizmus olyan új formáit is, mint a nemzeti szocializmus, amelynek maga Husserl is szenvedő alanya, üldözöttje volt. Ez az egyoldalú, sekélyes és naturalista racionalitás Husserl megítélése szerint egy katasztrofális irányt jelölt ki az európai és tágabban globális történelemben, amely elfedettte az emberi lét igazi értelmét, jelentőségét és az ember valóságos mivoltát, jelesül, az emberi létezés nem naturalizálható aspektusát. Husserl úgy véli, az emberiség számára szó szerint létkérdés az, hogy végső, és immár kisiklathatatlan alapokra helyezzük azt az eredeti, valóságos teleológiát, amely a görögöknél – a racionális attitűd éthoszával – lett első ízben lefektetve az ősalapítás gesztusával, és az újkorban Galilei és Descartes révén került új alapokra.

Ezt a *végső megalapozást – Endstiftung* – látná el Husserl szerint a fenomenológia. Husserl úgy gondolja, ha a fenomenológiában feltárt végső evidenciákat és magát a fenomenológiát mint szemléletmódot és módszert szigorúan szem előtt tartjuk, akkor az emberiség számára legmegfelelőbb teleológia immár végső alapokra kerül és biztos úton van a beteljesülés, illetve a végtelen fejlődés felé. Husserl meggyőződése szerint a fenomenológia alkalmas arra a leginkább, hogy az *autentikus* individuális és közösségi létet lehetővé tegye és biztosítsa, így Husserl valóságos társadalomszervező funkciót tulajdonít a fenomenológiának.⁴⁰ Ez lesz tanulmányunk következő, befejező szakaszának a témája.

IV. Autentikus együttlét mint az emberi történelem végső értelme

Az emberiség genuin, eredeti és legfőbb téloszának kiteljesítése Husserl szerint valahol mindig félrement. Husserl szerint a probléma mindenekelőtt a megfelelő szemléletmód és módszer kialakításának elhibázásában rejlett, illetve abban, hogy ha sikerült volna egy közel tökéletes módszert és szemléletet megfogalmazni – mint pl. Descartes-nál –, akkor nem sikerült mellette kellő határozottsággal és eltökéltséggel kitartani. Az antik görögségben megfelelő tisztasággal kialakított teoretikus és racionális gondolat a középkorban dogmatikus metafizikába

⁴⁰ „Mi tehát – miként tekinthetnénk is el ettől? – filozofálásunkban az emberiség funkcionáriusai vagyunk. Saját, igazi filozófusi létünkért érzett egészen személyes felelősségünk, mely személyek közösségében valósul meg, egyszersmind felelősséget jelent az emberiség igazi létéért is”. Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia. Első kötet*, 35.

torkollott,⁴¹ az újkorban Descartes-tal megjelenő világos és elkülönített („clare et distincte”) belátás követelménye elfedetté vált, és végül dogmatikus, redukcionista naturalizmussá torzult.⁴² Egyedül a fenomenológia tudta teljesíteni azt – legalábbis Husserl véleménye alapján –, hogy olyan módszerrel és szemlélettel szolgáljon, amely mindent eredeti evidenciákra vezet vissza, és képes arra a kutató tudóst, amennyiben tényleg hű marad a fenomenológia elveihez, mindenütt a legracionálisabb és legbiztosabb felismerésekhez vezesse el – nem pusztán az elmélet, de a gyakorlat területén is.

Az autenticitás, az autentikus vagy tulajdonképpeni létezés kérdése már jóval Heidegger *Lét és idő* c. műve⁴³ előtt megtalálható volt Husserlnél, *Eszmék egy tiszta fenomenológiához és fenomenológiai filozófiához* c. könyv (1912) második kötetének 60/c paragrafusában („Idegen befolyások és a személy szabadsága”).⁴⁴ Itt Husserl az autonómia, a tulajdonképpeni létezés lényegét abban véli felismerni, hogy a személy, külső befolyástól mentesen, saját racionális, evidensnek vélt belátásaira való tekintettel hoz döntéseket. Természetesen a döntéshozatal során figyelembe vehetjük, sőt, ha racionálisan szeretnénk viselkedni, végességünkre való tekintettel, figyelembe is kell vennünk mások, optimális esetben szintén racionalitásra, világosságra és evidenciára törekvő belátásait, illetve megnyilvánulásait, de a döntéseket végső soron mi magunknak kell meghoznunk. A racionális személy nem azért dönt így vagy úgy, mert másvalaki ezt vagy azt javasolta – ez volna a nem-tulajdonképpeni, önállótlan létezés –, hanem azért, mert mások javaslatait, meglátásait, és végül minden információt figyelembe véve, ez vagy az a döntés tűnik a racionális választásnak.

Husserlnél jelentős hangsúly van a *közösség* szerepén a racionalitás és az evidencia a szellemi haladás egy adott fokához mért legteljesebb alakjának kialakításában. A belátások, az egyén álláspontjáról tett ítéletek mindig ki vannak téve a *kritikának* – senki és semmi sem kritizálhatatlan. A kritika mércéje viszont mindig a racionális belátás és a végső szemléleti evidencia, illetve adódás kell, hogy legyen. Mindig elképzelhető azonban, hogy bizonyos dolgokat más valaki jobban lát nálunk. A tudományos kutatásban – de épp így gyakorlati ítéletekben – mindig nyitottaknak kell lennünk a többi emberre. Végső soron azonban mindig az egyes ember az, aki döntést hoz elméleti és gyakorlati kérdésekben.⁴⁵ Husserl szerint egy

⁴¹ Ehhez: „Fünf Aufsätze über Erneuerung”. (Die Kaizo-Artikel). In Husserl: *Aufsätze und Vorträge. 1922-1937*. Kluwer, Dordrecht. 1988, 3-124.

⁴² Ehhez: „A fenomenológia ideája”. In Husserl: *Válogatott tanulmányai*, 27-110. Továbbá: *Erste Philosophie (1923/4). Erster Teil: Kritische Ideengeschichte*, Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1956. *Kartézianus elmélkedések, Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*.

⁴³ Heidegger: *Lét és idő*.

⁴⁴ Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*, 268-269.

⁴⁵ Ehhez: *Kontextus és fenomén. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl munkásságában*, 407-411.

oda-vissza mozgás található egyéni és közösségi belátás, illetve döntéshozatal között. Véleménye szerint az *autentikus közösséget* tisztán a racionalitás és a végső szemléleti evidenciák, adottságok alapján álló – gondolkodó és cselekvő –, egymásra nyitott, türelmes és autonóm individuumok csoportja alkotja. *Ez a nyitott diskurzus társadalma, mely a személy és annak szabadsága alapvető tiszteletén nyugszik.*

Az emberiség tulajdonképpeni történelme, Husserl szerint, csak egy ilyen társadalommal kezdődhet el. *Kizárólag ez a társadalmi formáció képes arra, hogy beindítsa az emberi történelem tulajdonképpeni, igaz teleológiáját.* Meggyőződése szerint a fenomenológia képes arra, hogy a leghatékonyabban alakítsa ki és szilárdítsa meg egy ilyen társadalom elméleti, intézményes és gyakorlati alapjait. Korábban, minden korábbi teleológia, Husserl hite szerint, ott siklott félre, hogy nem állt a háttérben kellőképp szigorú módszer, amely az elméleti és a gyakorlati észtt képes lett volna visszavezetni a valóban végső evidenciákhoz, és biztosítani, hogy a teoretikus és praktikus döntéshozatal során az individuum, valamint a közösség, kitartson ezen evidenciák szemlélete mellett. Ennek igazán komoly lehetőségét, úgy vélte, első ízben a *fenomenológia* teremtette meg.

A fenomenológusok, véli Husserl, így válnak az „emberiség funkcionáriusává”,⁴⁶ ahogy valójában, végül is, ilyen szerepet töltött be az összes korábbi tudós és filozófus; hozzájárulva ahhoz, hogy eljussunk egy olyan társadalomig, melyet ténylegesen és minden ízében a racionalitás hat át és vezérel. Ez azonban nem egy olyan egyoldalú racionalitás, mint a modernitás észszerűség-eszménye, mely naturalizmusba és pozitívizmusba torkollott, mindent az uralhatóság és az eszközsszerűség terminusaiban értelmezett, és amely jelenleg – Husserl sejtése szerint – a globális katasztrófa felé tereli a társadalmat. Hanem a transzcendentális fenomenológia mindenoldalú racionalitása, mely képes a dolgok *önérték-voltát* is felismerni, mindenütt képes az embert körülvevő adottságok és maga az emberi lét *axiológiai* (értékelméleti) minőségeit észlelni, és ezért képes az emberi jogok, az emberi személy, a szabadság és végül a nem-emberi lények, valamint a természet genuin tiszteletére.⁴⁷

A jövő az embert és a természetet egyaránt tisztelő, racionális társadalomé, mondja Husserl, és a történelem is igazán csak vele fog tudni elindulni. Vagy ez, vagy az igazi történelem, vagy a morális, és vele együtt fizikai megsemmisülés.⁴⁸

⁴⁶ Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia. Első kötet*, 35.

⁴⁷ Ehhez: Erazim Kohák: *Az értelmes szív*. In Lányi András-Jávor Benedek (szerk.). *Környezet és etika*. L'Harmattan: Budapest. 2005, 311-327.

⁴⁸ Husserl: *Válogatott tanulmányai*, 366-367.